

A szocreál kritikája

Scheibner Tamás: A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953

A megközelítés módja szerint különböző időszakokra osztott és eltérő megnevezésekkel illetett világháború utáni szakasz iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik irodalmi szintén is. Bár a kutatás tárgyát megosztó vélemények övezik, talán megkockáztatható, hogy e terület irodalmi szempontú vizsgálatának indoklása lassan nem szorul különösebb magyarázatra, hiszen a rendszerváltozás után már az esetleges személyi érintettséget leszámítva szabadon kutatható, feltárható az a(z irodalmi) félmúlt, amely példátlanul radikálisan változtatta meg a kulturális szféra egészét. Scheibner könyve a szakirodalmak már meglévő eredményei fényében is jelentős irodalomtörténeti munka, hiszen olyan irodalomkritikai – kanonizációra, fogalomhasználatra, vitákra, könyvkiadásra kiterjedő stb.. – problémákra is fókuszál, amelyek esztétörténeti-ideológiatörténeti szempontból sok esetben elhanyagolhatóak, ellentétben az irodalomtörténeti kutatásokkal. Emellett azt is világossá teszi, hogy sokkal összetettebb, feltáratlanabb és jelenvalóbb időszakról van szó annál, mintsem hogy az irodalomtörténeti emlékezetből számúzhető legyen, de természetesen nem először merül fel a kérdés, hogy mit lehet kezdeni a kommunizmus, szűkebb értelemben a szocreál örökségével. Scheibner állítása az, hogy mindenekeelőtt szembe kell nézni vele.

Scheibner Tamás napjainkban is tisztázatlan kérdésekben bővelkedő témakörrel foglalkozik. Érdeklődése arra irányul, hogy a politikai rendszer miként befolyásolta az irodalomról való megszólalásmód példátlan mértékű átalakítását, 1945-től Sztálin haláláig, és ezt milyen intézményes változások kísérték, vagy készítették elő. A szerző a politikai gyakorlatot az ideológiai feltételrendszerrel együtt tárgyalva ad átfogó, részletes és árnyalt képet a második világháború utáni politikai rendszer(ek) történetéről, megítéléséről. A sok esetben napjainkban is elterjedt, mégis téves nézetekre rámutatva hangsúlyozza, hogy a világháború utáni rendszerváltás hosszas és összetett, ellentmondásos folyamat volt, amelynek alakulását jelentősen meghatározta, hogy legkevesbé sem tükrözött társadalmi igényeket. Ez pedig fontos különbség a pártpropagandához képest, és megkerülhetetlen szempont az új irodalmi intézményrendszer kialakulásának, az új beszédmód bevezetésének áttekintéséhez. Ahogy a szerző rámutat, a párt hivatalos értékelése szerint például a Szikra Nyomdai,

Irodalmi és Lapkiadó vállalat hatalmas erőfeszítéseknek köszönhetően elért sikertörténet mutat fel, Scheibner azonban meggyőző érveket sorakoztat amellett, hogy valójában – és főként az alakulása utáni első években – a többi kiadóhoz képest hatalmas erőforrásokat összpontosított csekély hatékonysággal, ennek egyik oka pedig épp a kommunista párt népszerűtlensége volt. Hasonló módon közelít a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság megalakításának problémáihoz is, amelynek létrehozását Horváth Márton már 1944-ben szorgalmazta, és amelynek kezdeti célja mindenekelőtt nem a közvetlen agitáció, hanem pusztán a szovjet irodalmi termékek iránti ellenszenv mérséklése volt. Scheibner mindkét esetben szem előtt tartja, hogy a szervezetek működését a belső ellentéteken túl, meghatározták a szovjet és a magyar pártvezetés közötti és a párton belüli viszonyok alakította változó kultúrpolitikai, művelődéspolitikai feltételek is. A szerző precízen követi végig azoknak a meghatározó politikai és ideológiai ellentéteket, visszatérő konfliktusokat amelyek kihatással voltak az irodalmi közegre: érzékelteti, hogy korántsem homogén (sem az új hatalmi berendezkedés, sem az irodalom ebben betöltött szerepét tárgyaló) politikai-irodalmi diskurzus. Véleménye szerint többek között ezért sem lehetséges a politika és irodalom kapcsolatát egy, a politikai teret az irodalmi térrel azonosító, annak megfeleltethető, vagy arra lefordítható rendszerként kezelni. Ez nem jelenti a politikai koncepciótól való függetlenítést: Scheibner az esztétikai-módszertani kérdések köré szerveződő eseménysorozatokat, kritikai vitákat tudatosan irányított irodalompolitikai összefüggésrendszerben helyezi el.

Ezek közül Lukács 1945 utáni szerepének értékelése – és Lukács filozófiai gondolkodásának összeegyeztetése a párt politikájával – talán a legismertebb máig vitatott kérdés. A konstruált vita a szerző szerint többféle funkciót tölthetett be egyidejűleg, tekinthető a szocreált bevezető aktusnak is. Elsősorban mégis a nyilvános önkritikai gyakorlat elterjesztését előkészítő eseményként értelmezi, amely nem (Szolláth Dávid által elemzett) egyéni aszketizmus relevanciáját, hanem a társadalmi jelentőségű és magas hatásfokú esemény politikai célzatosságát domborítja ki. Vagyis Scheibner a vita demonstratív jellege mellett érvel, tágabb kontextusba helyezve a vitát, így többek között párhuzamot von Georgij Alekszandrov esetével, hiszen a szovjet filozófus munkássága elleni támadás, és annak politikai aspektusa is megegyezett Lukács helyzetével.

A Lukács-vita okainak és következményeinek újragondolásakor feltérképezi a pártpolitikai koncepciót, és Lukács korábbi és későbbi szerepvállalását, nyilvános megszólalásait, a Révai-féle és a Kádár-rendszerbeli megítélését, vagyis az egész kötetre jellemző alapossággal,

körültekintéssel jár el. Lukács sematizmus elleni harcot hirdető előadását pedig a Felelet-vita (elvi) előzményének felfogható gesztusaként is értelmezi. Egyaránt számot vet a sematizmushoz társított eltérő értékrendekkel, és politikai célokkal (a rendszer fenntartásához és a desztalinizációhoz) tartozó retorikai eljárásokkal. A nyelv és ideológia kapcsolatát végig kiemelten kezeli, hiszen az átformálódó irodalmi diskurzus sajátos szókincsének újrateremtése, a sokszor változékony fogalomhasználat ismertetése nélkül ma már értelmezhetetlenek a kiépülő diktatúra eseményei. Scheibner emellett a jelentősebb irodalmi terminusok jelentésváltozásaira, későbbi dekódolására is hangsúlyt fektet. Ezek közül a sematizmus és szocreál tévesen elterjedt azonosításának cáfolata az egyik legfontosabb, hiszen e fogalmak a közbeszédben ma is gyakran egymás szinonimáiként jelennek meg. Kifejezetten a szocialista realizmus fogalmi áttekintésével az első fejezet foglalkozik. A szerző a különböző meghatározásokat, értelmezéseket alapul véve művészeti irányzatként és nyelvi képződményként is elemzi, emellett közvetlen előzményekre vonatkozó rivális elképzeléseket, az eltérő hagyománykijelölő törekvéseket, a műfajra vonatkozó kritériumok változékonyságát tekinti át. A második rész *Az irodalmi szovjetizálás kezdetei* cím alatt ismerteti a Szikra, valamint a MSZMT tevékenységét, és az új irodalmi kánon kialakulásának fázisait.

Mindezzel együtt veti fel a korszakolás problémáját. A tágabb értelemben vett irodalomkritika intézményét értve érvel amellett, hogy az első, tudatos szovjetizáló törekvések már 1944 megindultak, de 1945-öt tartja ebből a szempontból korszakhatárnak, bár hangsúlyozza, hogy a kulturális forradalom az MDP megalakulása, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra nyílt azonosítása után gyorsult fel, azonban a közigazgatás konszolidációja, a pártszervezet központosítására irányuló törekvések, a párt legnagyobb vállalata, a Szikra, és a hozzátartozó kommunista lapok, (*Szabad Nép*, *Szabadság*) indulásai korábbra datálhatók. A harmadik rész a sztálinista kritika és irodalomtörténet-írással foglalkozik, a Lukács-vita, az első írókongresszus és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, valamint az *Irodalomtörténet* című folyóirat vizsgálatán keresztül. Ahogy a Szikra és az MSZMT esetében, irodalompolitikai perspektívából láttatja az egyik legfontosabb kultúrforradalmi ágensnek – a társadalom átformálásának, a tudatformálás egyik eszközeként – szánt Magyar Irodalomtörténeti Társaság tevékenységét. Ugyanakkor tágabb perspektívából tekinti át, hogyan befolyásolták párt taktikájának változásai, egyes gazdasági tényezők, személyi konfliktusok, illetve a nemzetközi politikai helyzet a változékony irodalmi irányelveket,

valamint bemutatja, hogy milyen módon történt az új irodalom népszerűsítése, az irodalomtörténeti közeg megújítása, és az új tézisek prezentálása.

A szerző a világháború után az egypártrendszer bevezetését, a párt (kultúr)politikai koncepciójának változásait, a különböző társadalmi rétegek megnyerését célzó taktikákat, mindezzel együtt és elsősorban az irodalmi intézményrendszer és az irodalmi-kritikai beszédmód kialakítását komplex összefüggésrendszerben elhelyezve tárja föl. Scheibner könyve ezért a vonatkozó szakirodalom sorában mellőzhetetlen, az irodalomtudomány szovjetizálásának ellentmondásos és összetett folyamatáról, annak jelentéséről és jelentőségéről precíz, sűrű és tartalmas munka.